

Abay Kunanbayevın “Əqliyyə” (“Qara sözlər”) əsəri günümüzün aktual əsərlərindən biri kimi

Afiqə Əliyeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Sumqayıt Dövlət Universiteti. Azərbaycan.
E-mail: afiqe75@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0003-2771-6853>

Annotasiya. XIX əsr qazax ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Abay həm lirik şeirləri, həm də nəsr əsərlər ilə xalqın maariflənməsində xeyli işlər görmüşdür. Onun yaradıcılığının qayəsini xalqın maariflənməsi, elmə, təhsilə maraq təşkil edir.

A.Kunanbayev “Əqliyyə” (“Qara sözlər”) əsərində xalqı üçün vacib olan problemlərə öz münasibətini əxlaqi-mənəvi dəyərlər kontekstində bildirməyə çalışmışdır. XIX əsrdə yazılmasına baxmayaraq, bu günümüzlə səsləşən, öz aktuallığını itirməyən əsərdir.

Açar sözlər: elm, təhsil, ədalət, lovğalıq, ağıl, tənbellik, dostluq

<http://dx.doi.org/10.29565.cls.023>

Məqaləyə istinad: Əliyeva A. (2020). *Abay Kunanbayevın “Əqliyyə” (“Qara sözlər”) əsəri günümüzün aktual əsərlərindən biri kimi*. “Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq”, № 2, səh. 142-145

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 12.09.2020; qəbul edilib – 22.09.2020

Actual problems of today in Abay Kunanbayev's work “Aqliyya” (“Black words”)

Afiqə Aliyeva

Doctor of Philosophy in Philology
Sumgait State University. Azerbaijan.
E-mail: afiqe75@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0003-2771-6853>

Abstract. The outstanding representative of Kazakh literature of the XIX century Abay Kunanbayev's both lyric poems and prose have a great role in the enlightenment of people. The main aim of his activity is enlightening of people and creates interest to science and education. A.Kunanbayev tried to clear up the most important problem of his people in accordance with moral and mental values in “Aqliyya” (“Black words”).

Although the work was written in XIX century, it does not lose its relevance.

Keywords: science, education, justice, swagger, intellect, laryness, friendship

<http://dx.doi.org/10.29565.cls.023>

To cite this article: Aliyeva A. (2020) *Actual problems of today in Abay Kunanbayev's work “Aqliyya” (“Black words”)*. “Comparative Literature Studies”, Issue II, pp. 142-145

Article history: received – 12.09.2020; accepted – 22.09.2020

Giriş / Introduction

XIX əsrdə bəzi xalqların ictimai-siyasi həyatında maarifçilik bir hərəkata çevrildi. Bu hərəkatın öncülləri daha çox yaradıcı insanlar idilər. Belə şəxslər həm bədii əsərlərində, həm elmi fəaliyyətlərində, həm də ictimai-siyasi həyatda maarifçilik ideyalarını təbliğ etmək, xalqı üçün bir sıra faydalı işlər görməklə öz vətəndaşlıq borclarını ləyaqətlə yerinə yetirirdilər. Belə ədiblərdən biri də qazax xalqının oğlu Abay Kunanbayevdir.

Şair lirik şeirlərindən birində yazır:

*Nadan qəlbi daş olar,
Mənasız söz boş olar.
Çalış, oxu və öyrən,
Öyrənib öyrət də sən.
Biliklə yaşar insan,
Biliklə axar zaman.
Bilikdir qəlbə çırağ.... [1, s.28]*

Əsas hissə / Main Part

“Abay Kunanbayevin yaşadığı mühit nadanlıq və cəhalətin hökm sürdüyü ən qatı feodal-patriarxal mühit idi. Ona görə də demokratik ideyalar carçısı olan şair yeganə çarə kimi oxumağa, təhsilə üstünlük vermiş, bunun təbliğini ön plana çəkmişdir” [4, s.390].

1890-1898-ci illərdə yazdığı “Əqliyyə” (“Qara sözlər”) əsərində Abay xalqı üçün vacib olan problemlərə öz münasibətini əxlaqi-mənəvi dəyərlər kontekstində bildirməyə çalışmışdır. 45 nəsə parçasından ibarət olan əsər sanki şairin etirafı, özü ilə söhbətidir. Əsər zamanın tələbi ilə qələmə alınmış və Abayın narahatlığı, nigaranlıq, ürək ağrısı ilə yazılmış bir bədii nümunədir. Şair xalqının gələcəyi ilə bağlı çox narahatdır. Əgər insanlar maarifə, elmə üstünlük verməsə, həyatını cəmiyyətin inkişafına uyğun qurmasa, gələcəkdə onu böyük fəlakətlər gözləyir. “...Şair ürəkəğrısı ilə dərk edirdi ki, mənsub olduğu xalq əsrin tələblərindən geri qalır. Zaman qabağa getdikcə onunla xalq arasındakı məsafə böyüyür, gerilik daha da dərinləşir. Ona görə də şair xalq üçün faydalı iş görməyin lazım gəldiyini hiss və dərk edirdi” [2, s.80].

“Əqliyyə” (“Qara sözlər”) bu günümüzlə səsleşən, öz aktuallığını itirməyən bir əsərdir. Bu günün oxucusu da əsəri oxuyub özü üçün nəticələr çıxara bilər.

Elmə böyük dəyər verən ədib oxucusuna müraciətlə yazır: “Ey qəlbimin təsəllisi, uşaqlar! İnsanın sifətləri və həyatı haqqında yazdıqlarımın hamısını sizə yadigar qoyuram. Bu sətirlərə etinasız qalmadan oxusanız, mənə məhəbbətiniz yaranar. Həqiqətə can atmaq və onu dərk etmə yüksək şüurdan doğur, insanın şüuru isə onun insanlığı, ağılı və elmlərə marağı ilə müəyyənleşir. Əgər uşaqlar öz istəkləri ilə elm öyrənməyə can atırlarsa, ümid etmək olar ki, onlar elmə yiyələnilib xeyiri şərdən, şübhəni həqiqətdən, əsl saxtadan ayırd edə biləcəklər, Allahı, özlərini və dünyanı dərk edəcəklər”. (bax: otuz səkkizinci söz) [1, s.214]. Və ya: “Elmə var-dövlət, şöhrət və hörmət naminə gedən şəxs heç vaxt onun mahiyyətini dərk edə bilməz. Bundan başqa, qazanc güdən şəxs insanlığını itirir. Əksinə, var-dövlət də, şan-şöhrət də, hörmət də gərgin əməyin nəticəsi kimi gələndə insan güclü olur” (bax: otuz səkkizinci söz) [1, s.215].

Elmin dəyəri haqqında şair şeirlərinin birində yazır:

*Bil ki, taleyinin sənədən ağası,
Ətalət- bəladır, zəhmət-səadət.
Dərk edilməyibsə elmin mənası,
Şirin nitqlər də boş şeydir, əlbət [1, s.76].*

“Abay əsl maarifçi kimi xalqı ayılmağa, gəncliyi elmə, maarifə çağırmış, xalqın iqtisadi və mədəni geriliyini ona göstərmişdir” [3, s.318].

“Əqliyyə”nin on yeddinci sözündə Güc, Ağıl, Ürək hansının insana daha çox lazım olması barədə mübahisə edirlər. Hər biri özünü öyür, insana daha çox onun gərəkli olduğunu söyləyir. Güc deyir ki, insan gərgin əməksiz heç nə əldə edə bilməz. Yollarını azanda gücdən düşməyə qoymuram. Elm öyrənəndə mən onlara yardımçı oluram. Əsas mənəm. Ağıl deyir ki, həm bu dünyada, həm o dünyada nəyin halal, nəyin haram olduğunu mən müəyyənləşdirirəm. İnsanlar mənim əmrimlə hərəkət edirlər. Ürək isə deyir ki, mən həyatın şahıyam. Mən ədalət, vicdan, minnətdarlıq, mərhəmətəm. Güc və Ağıl mənsiz nədir? Mübahisəyə Elmi dəvət edir və onun fikrini soruşurlar. Elm söyləyir ki, hər biriniz özünüzə görə haqlısınız. “Ağıl, sən çoxcəhətli və çoxüzlüsən. Güc, sən qüdrətli və sərtsən. Birləşin, qoy başda Ürək dayansın. Bu baş tutsa və siz bir insanda cəmləşsəniz, hər şey yaxşı olar. Dünyanın mövcudluğunun mənası insan həyatının hərtərəfli olması və saflığındadır...” (bax: on yeddinci söz) [1, s.186]

Əlbəttə, elmi insan dəyərli məsləhət verə bilər və onun məsləhətləri hər kəsə düzgün yolla getməkdə yardımçıdır.

İnsanın var-dövlət hərisi olub ancaq pul qazanmaqla məşğul olmasının əbəs olduğunu deyən Abay dördüncü sözdə yazır: “...İnsanlar bir-birini təqib edir, bir-birinin yanında lovğalanır, var-dövlət toplayır, ömrünün son dəqiqələrində isə topladıqlarının hamısını bircə günə dəyişməyə hazır olurlar. Niyə onların gözü belə gec açılır?” [1, s.172]

Lovğalığa da müəllifin münasibəti yaxşı deyil. Lovğalığın yaxşı əlamət olmadığını, onu insana yaraşdırmadığını deyir ədib. “Lovğalığın nə vicdanı, nə də yüksək amalları olmur. Onlarda nə pəhləvanın qətiyyəti, nə igidin rəşadətini, nə də insanpərvərlikdən əlamət tapa bilməzsən” [1, s.203].

Abay bəzi insanlarda olan cahillik, tənbelliklərlə də barışa bilmirdi. Bu xüsusiyyətlər insanı alçaldır. Cahillik biliksizlikdən yaranır. Biliksiz dünyada heç nə əldə etmək olmaz. Tənbellik yaradıcılığın düşmənidir. Yaramazlıq, insana pislik etmək istəyi insanlığı itirməyə və yırtıcı heyvana çevrilməyə gətirib çıxarır. Xalqını sevən şəxs bu xüsusiyyətləri özündən uzaqlaşdırmalı və yaxşı insan kimi cəmiyyətə fayda verməlidir. Bu fikirlər bu gün də öz aktuallığını saxlayır və hər zaman insanların bu öyüd-nəsihətə ehtiyacı var.

Dostluq haqqında şair yazır: “Əgər sən kiməsə xoş münasibətin onda da həmin duyğuları oyadırsa, sizin qarşılıqlı hörmət və məhəbbətə əsaslanan dostluğunuz daha böyük bağlılığa çevrilirsə, onda bu dostluğu əsl hesab etmək olar. Belə dostluq çox adamı birləşdirərsə, bu çox gözəldir” (bax: otuz səkkizinci söz) [1, s.228].

Abay nəsihətlərində dil öyrənmək, öz dilinə hörmətlə yanaşmaq məsələlərinə də toxunur. İyirmi beşinci sözdə oxuyuruq: “Uşaqları oxutmaq yaxşıdır, öz xalqına xidmət etmək üçün ana dilini öyrənməlidirlər... Özgə dilini də öyrənmək gərəklidir. Dilini öyrəndiyin xalqın mədəniyyətini də öyrənirsən...” [1, s.193]

İnsan həyatda təcrübə qazandıqca, sınaqlardan keçdikcə kamilləşir, müdrikləşir. Dəyərli məsləhətlər, hikmətli sözlər insana hər zaman gərəkdir. “İnsan ətrafındakıları dinləyə-dinləyə, onların nə etdiklərini görə-görə ağıllanır, çox şey öyrənir. İnsan aqillərin sözlərini yadda saxlaya-saxlaya ağıllanır” (bax: on səkkizinci söz) [1, s.187].

Bu sözlər elə ədibin öz əsərinə də aiddir. “Qara sözlər”i oxuyan hər kəs bu nəsihətlərə əməl etsə, həyatda qarşılaşdığı problemlərdən çıxış yollarını tapa bilər.

“Qara sözlər”də dünya maarifçilik hərəkəti üçün səciyyəvi olan bir cəhət – cəmiyyət həyatının etik dəyərlərlə bağlanması üstünlük təşkil edir. Maarifçilik hərəkəti nümayəndələrinin yaradıcılığında əxlaq və etika məsələsi önəmli yer tuturdu” [2, s.77].

Nəticə / Conclusion

XIX əsrin ikinci yarısında Abayın həm lirik şeirləri, həm satıraları, həm də “Qara sözlər” əsəri qazax ədəbiyyatının zirvəsini təşkil etmiş və bu əsərlər bu gün də öz aktuallığını qoruyub saxlamaqdadır. Yaradıcı insan üçün bundan önəmli heç nə ola bilməz.

Ədəbiyyat / References

1. Abay. Bakı: Mütərcim, 2017.
2. Ağayeva F. Abay: şəxsiyyəti və ədəbi irsi. Bakı: Elm, 2010.
3. Xəlilov P. Türk xalqları və şərq slavyanların ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1994.
4. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı: Elm və təhsil, 2017.

Актуальные проблемы современности в творчестве Абая Кунанбаева “Разум” (“Черные слова”)

Афига Алиева

Доктор философии по филологии
Сумгайытский государственный университет. Азербайджан.
E-mail: afiqe75@mail.ru

Резюме. Великий представитель казахской литературы XIX века Абай, много сделал для просвещения людей своими лирическими стихами и прозаическими произведениями. Суть его работы – просвещение людей, интерес к науке и образованию.

Писатель в произведении “Разум” (“Черные слова”) выразил свое отношение к проблемам в контексте моральных ценностей, которые важны для людей.

Этот трактат, хотя и написан в XIX веке, резонирует с сегодняшним днем, не теряет своей актуальности.

Ключевые слова: наука, образование, справедливость, высокомерие, интеллект, лень, дружба